

УДК 316.75:323.22/.23](477.74-21|зм-89)"1944/1954"
DOI:https://doi.org/10.17721/1728-2640.2020.146.4

О. Ільїн, асп., викладач
ORCID: 0000-0001-5238-5828
Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Ізмаїл, Україна

АНТИРАДЯНСЬКІ НАСТРОЇ МІСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ІЗМАЇЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ УРСР У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД (1944–1954)

Досліджено основні причини поширення антирадянських настроїв серед міського населення Ізмаїльської області УРСР у повоєнний період, визначено їхні особливості, а також розглянуто форми опору радянським перетворенням і комуністичному тоталітарному режиму. Вивчено негативні настрої з боку населення, викликані націоналізацією та колективізацією в Ізмаїльській області. Особливу увагу приділено виявам невдоволення релігійною політикою, зокрема діяльності підпільних релігійних об'єднань. Охарактеризовано спротив населення мобілізаціям на радянські промислові підприємства, визначено кількість дезертирів із військових підприємств. Висвітлено суспільно-політичні настрої в перші місяці після встановлення радянської влади та їхні зміни через погіршення життєвого рівня населення та житлової проблеми. З'ясовано, що додатковими факторами поширення невдоволення стали незаконні дії місцевого партійного та радянського керівництва.

Ключові слова: радянська політика, міське населення, Ізмаїльська область, повоєнний період.

Постановка проблеми. Відновлення радянського устрою в Ізмаїльській області УРСР, що розпочалося наприкінці серпня 1944 р., включало приведення соціально-економічної, політичної та культурної сфер життя суспільства відповідно до тих порядків, які склалися в СРСР. З метою радянзації краю влада широко використовувала як ідеологічні, так і репресивні методи, у ході чого було розпочато націоналізацію, колективізацію та культурну революцію. Ці зміни, а також значні мобілізації в 1944–1945 рр. спричинили виникнення й поширення антирадянських настроїв серед населення. Аналіз причин їхнього виникнення та особливостей вияву є важливою частиною дослідження процесу радянзації краю. Крім того, значущість цієї розвідки полягає в можливості актуалізації в історичній пам'яті подій тоталітарного минулого: голоду, колективізації, антирелігійної політики влади.

Аналіз джерел і літератури. У радянський період вивчення ставлення населення до радянзації було обмежено через недоступність частини архівів та ідеологічний тиск з боку компартії. Першим досліджувати цю проблему почав радянський та український історик А. Д. Бачинський, який розкрив форми опору колективізації та визначив його наступні види: антиколгоспна агітація, саботаж заходів радянської влади, залякування, проникнення до колгоспів "з метою руйнування колгоспного ладу", а також терор. Учений зазначав, що в придунайських землях спротив колективізації не набув таких значних розмірів і гострих форм, як у західноукраїнських областях. При цьому утверджувався штамп, що супротивники радянської влади – це "класово-ворожі елементи", "куркульські банди" тощо [26, с. 115]. Невдоволення низьким рівнем життя в рамках тодішньої ідеології не могло вивчатися, спротив релігійній політиці влади трактувався з точки зору боротьби з "релігійними забобонами". Легально населення могло виявляти своє невдоволення лише стосовно місцевого керівництва в листах до влади, скаргах, у листах до редакцій газет.

Вивчення антирадянських настроїв і спротиву населення комуністичним перетворенням стало можливим лише після здобуття Україною незалежності. Аналізом суспільних настроїв у повоєнний період займалися такі науковці, як В. В. Кононенко [28], В. О. Крупина [29], О. П. Рабенчук [33], В. В. Островський [31] та ін. Узагальнив феномен українського спротиву радянському режиму В. В. Островський. Для нижчого ступеня активності дослідник запропонував використовувати такі терміни, як "незгода", "неприйняття", "інакodomство", тоді як для вищого – "опозиційний рух" або "рух опо-

ру/спротиву". Вищий ступінь активності поділяється на чотири напрями: суспільно-політичний, соціально-економічний, духовний та культурний [31, с. 112–113]. Загальні особливості спротиву в повоєнний період окреслила Н. В. Шліхта, зазначаючи, що в цей період поширювалося уявлення про несправедливість ситуації та разом із тим стала очевидною безсилість населення щось змінити. Як наслідок – прогресувала аполітичність населення, з'являлися уявлення про владу як про абстрактних "вони", брак конструктивних ідей щодо можливих змін [34, с. 159].

Велика увага науковців була приділена дослідженню антирадянських настроїв у повоєнний період у Західній Україні. Так, І. М. Мишак, характеризуючи сучасну історіографію суспільно-політичних перетворень на західноукраїнських землях у другій половині 1940-х – на початку 1950-х рр., зауважував, що сучасні українські автори відзначають жорстокість радянського режиму, прискорені темпи радянзації, небажання рахуватися з місцевими традиціями й усталеним способом життя. Разом із цим, сучасні історики визнають позитивні зрушення в галузі освіти й охорони здоров'я, соціального захисту населення, розширення мережі освітніх і культурних закладів [30, с. 434]. І. Г. Патер, вивчаючи спротив радянському режиму на Галичині з боку ОУН–УПА, визначив, що найбільший спротив викликали: примусовий загальний військовий набір, погроми і пограбування місцевого населення, вивезення на схід, державні хлібозаготівлі, проведення виборів, створення колгоспів [32, с. 608, 613-614, 617, 621]. Антирадянські настрої населення Закарпаття стали об'єктом наукової уваги істориків В. В. Міщанина та С. О. Гордійчука. Дослідники дійшли висновку, що значні антирадянські настрої викликали такі заходи влади, як введення радянських грошей, проведення перших виборів, аграрні перетворення. При цьому вони виділили такі форми вияву невдоволення: написання листівок, анекдоти, антирадянські вислови, слухання заборонених радіопередач, діяльність підпільних організацій тощо [27, с. 162–163].

Антирадянські настрої в Ізмаїльській області дотепер залишаються малодослідженими. Окремі їхні аспекти, зокрема релігійний спротив, висвітлено в роботі А. В. Акчеша [25, с. 7–15].

Джерельною базою дослідження стали документи Державного архіву Одеської області (далі – ДАОО) та Центрального державного архіву громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО). З фонду Ізмаїльської обласної прокуратури ДАОО були використані загальні звіти та довідки про діяльність прокуратури, статистичні звіти, звіти та довідки відділу у справах спеціальної

підсудності обласної прокуратури. Крім того, були залучені документи обласного відділу компартії: доповіді радянських і партійних діячів, спеціальні повідомлення за матеріалами військової цензури, доповідні записки НКВС про настрої місцевого населення, документи, які розкривають хід операції з виселення куркулів із області. З фонду ЦК компартії України ЦДАГО були використані документи організаційно-інструкторського відділу ЦК КП(б)У: звіти про роботу військового відділу обкому компартії, доповідні записки, звіти про роботу тощо.

Завдання. Метою статті є дослідження антирадянських настроїв міського населення Ізмаїльської області УРСР у післявоєнний період, визначення їх особливостей та форм вияву.

Викад основного матеріалу. Виникнення й поширення негативних настроїв у місцевого населення викликало проведення націоналізації та колективізації, мобілізації, обмеження можливості сповідувати релігію. Частково це невдоволення виявилось під час проведення виборів. Додатковими чинниками поширення невдоволення на цьому етапі стало зниження рівня життя, зокрема перебої з постачанням хліба, а також непродумані й незаконні дії місцевого керівництва та розташованих у містах військових частин.

Одним із перших кроків радянської влади після відновлення Ізмаїльської області стала націоналізація підприємств та торговельних установ. У заможних власників були відібрані, наприклад, цегельні заводи, винні, бакалійні, овочеві та продуктові магазини тощо. При цьому землю, городи, виноградники, худобу було конфісковано частково. У 1944–1948 рр. заможним власникам все ще дозволялося мати 1-2 найманих робітників (їх називали "батраками") і здавати в оренду житло постійцям або організаціям, що потім ставало однією з підстав для їхнього заслання. Наприклад, мешканець Ізмаїла Д. В. Соловійов станом на 4 вересня 1948 р. мав 8 га орної землі, 3 корови, 1 коня, два будинки, користувався сезонною робочою силою. У 1940 р. він мав більше господарство – 20 га орної землі, 0,35 га виноградників, 10 корів, 4 коней, а також два будинки. Інший мешканець міста, Т. І. Стратієнко в 1948 р. мав 3 будинки, які здавав під квартири, до 1940 р. він також володів значно більшим господарством [1, арк. 27, 32].

Колгоспні порядки утверджувалися не лише в селах, але й у містах у зв'язку з тим, що в кожному місті були утворені колгоспи. У ході колективізації в середньої та заможної частини селянства була відібрана їхня земля, худоба та знаряддя праці. Крім того, держава проводила політику обмеження прав заможної верстви селянства, наприклад, не дозволяючи їм вступати до колгоспів або обкладаючи додатковими податками. До основних форм вияву невдоволення, за словами голови управління МДБ (Міністерства державної безпеки) Кузнєцова, належали чутки, виступи проти партійного і радянського активу, погрози розправи з приватними колгоспниками, антирадянські анонімні листи з погрозами розправи та створення нелегальних молодіжних організацій. До того ж, невдоволення колективізацією виявлялося у формі терактів – убивств радянських активістів і керівників. Проте слід зазначити, що вбивства відбувалися лише в селах [7, арк. 92–93].

Антиколгоспні та антирадянські настрої виявлялися, перед усім, у розмовах людей, у висловлюваннях проти колгоспів, влади, партійних діячів, радянського устрою тощо. Такі розмови згідно з чинним тоді законодавством уважалися злочинами – "антирадянською агітацією" – і каралися за ст. 54 кримінального кодексу УРСР. До слова, до справ спеціальної підсудності належали і звинувачення за ст. 80 КК УРСР – "спроба перейти кор-

дон". Крім злочинів за звинуваченням в "антирадянській агітації", за 54 ст. каралися й військові злочинці, які, наприклад, видавали радянських активістів. Справи на звинувачуваних за цими статтями вважалися "справами спеціальної підсудності", або, за тодішньою термінологією, – "спецсправами". Їхнім розслідуванням займалися органи НКДБ (Народний комісаріат державної безпеки), а нагляд за ходом слідства здійснював відділ у спецсправах при обласній прокуратурі. Після того, як справа було завершено, її направляли або до суду, або до особливої наради при НКВС (Народний комісаріат внутрішніх справ) – спеціального позасудового органу.

Слід зазначити, що поширенню антирадянських чутток сприяла погана організація інформування населення про міжнародні події, події на фронті та стан у країні. Мережа дротового радіо створювалася зі значними труднощами і була завершена лише наприкінці 1945 р. Поганим було і забезпечення населення газетами. Робота агітаторів з інформування населення в 1944–1945 рр. проводилася досить формально [20, арк. 29-30].

Відповідно до матеріалів прокуратури Ізмаїльської області, кількість спецсправ протягом 1945–1947 рр. поступово зростала, після чого простежується тенденція до їхнього повільного скорочення (див. табл. 1).

Станом на 1 липня 1946 р. у провадженні органів управління МДБ було 14 справ на 18 осіб: за антиколгоспну агітацію – на 1 особу, за антирадянську агітацію – на 8 осіб, за пособництво – на 3 особи, за антирадянські дії під час виборів – на 1 особу, за нелегальний перетин кордону або спробу перетину кордону – на 5 осіб [16, арк. 17–18]. У першому півріччі 1947 р. у провадженні органів МДБ за звинуваченням в антирадянській агітації було 45 справ, а саме: за пораженьські настрої – 16 справ, за заклик до скоєння інших кримінальних злочинів – 3 справи, за виготовлення, зберігання і поширення кримінальної літератури – 5 справ, за інші види антирадянської агітації – 21 справа [18, арк. 10].

Завершення колективізації в Ізмаїльській області припало на кінець 1940-х рр. При цьому в області залишалася значна кількість колишніх багатих власників – заможних селян, торговців, підприємців, виноробів і домовласників. Про настрої цієї групи можливо дізнатися з матеріалів, які збиралися МВС і МДБ [1, арк. 10]. Проте ці дані не є повними, адже в умовах, коли за будь-яке антирадянське висловлювання людину могли ув'язнити, люди боялися прямо говорити про своє ставлення до влади. Відповідно до списків "Куркулів, торговців, колишніх підприємців та осіб, які існували на нетрудові доходи за районами Ізмаїльської області", серед заможних власників у 1948 р. ворожо налаштованих або до радянської влади, або до колективізації було: у Білгород-Дністровському – 14 осіб із 28, у Кілії – 8 осіб із 66, в Ізмаїлі – 4 особи із 64 [6, арк. 89–93, 118–125, 180–184, 214–225, 303–312]. Згідно з іншим списком кількість осіб, які не сприймали радянську владу, була трохи більшою [5, арк. 13–14, 28, 40, 43–44, 70].

Відлунням розкуркулення та колективізації стала поява в Ізмаїльському педагогічному училищі антирадянської групи студентів. Викриту в грудні 1948 р. молодіжну групу очолювали Формузакі та Кіру, які були синами репресованих "куркулів". Їх звинуватили в тому, що "вони пробралися в комсомол, обговорювали з антирадянських позицій політику партії та уряду, поклялися мстити Радянській владі за їхніх репресованих батьків, вели антирадянську профашистську агітацію, вихваляли англійців і американців, дискредитували членів Радянського уряду, доводили студентам нібито неминучість зміни у нас державного ладу, готувалися самі й готували інших до нелегального переходу державного кордону" [7, арк. 94].

Разом з невдоволенням від колективізації та націоналізації спротив виявився й у дезертирстві, й ухиленні від мобілізацій. Право робітників і службовців самостійно обирати місце своєї роботи було обмежено указами президії Верховної Ради СРСР від 26 червня 1940 р. та від 26 грудня 1941 р. В Ізмаїльській області мобілізації до військових підприємств за межі області та до лав Червоної армії почалися відразу після її відновлення. У 1944 р. було мобілізовано 69 388 осіб, з яких до армії було спрямовано 47 904 особи, в основному – незаможних селян, до промисловості за різними нарядами до 15 листопада 1944 р. – 2 512 осіб, до підприємств вугільної промисловості – 15 231 особу, чорної металургії – 13 000 осіб, на роботу до транспорту – 2 441 особу [22, арк. 2–4]. Відповідно до звіту "Про роботу військового відділу ОК КП(б)У за 1945 р." до Червоної армії та промисловості в цьому році було призвано 19 080 осіб [21, арк. 2].

Мобілізованих об'єднували в спеціальні "команди слідування", в яких вони організовано добиралися до залізничної станції. Слід зазначити, що в цей період виникали перебої із забезпеченням транспортом, коли вагони затримували на 10–20 днів, унаслідок чого мобілізовані розходилися і потім не поверталися [22, арк. 2–4]. У 1945 р. у період призову військовозобов'язаних в окремих районах виникали випадки дезертирства та ухилення від військової служби. Наприклад, за період мобілізації під час транспортування мобілізованих до залізничних станцій та з ешелонів утекло до 1,5 тис. осіб. Деякі військовозобов'язані тікали навіть декілька разів [21, арк. 2].

Іноді траплялися випадки й активного спротиву мобілізації. Так, у 1946 р. було пред'явлено звинувачення групі осіб у складі М. П. Перевала, С. І. Романенка та В. Я. Романенка за статтями 54–10 ч. 2 та 54–11 КК УРСР у тому, що вони восени 1944 р., не бажаючи служити в Червоній армії, ухилювалися від призову, дезертирували та перейшли на нелегальне становище. Крім того, вони були звинувачені у зберіганні гвинтівки і гранат, а також у виготовленні та поширенні анонімних листівок із загрозою на адресу керівників місцевих органів радянської влади, антирадянського, "пораженського" характеру, тобто в листівках ішлося, що СРСР може програти у війні [15, арк. 39–39зв.].

Значним було дезертирство серед мобілізованих за межі області на роботу до промислових підприємств. У цих випадках боротьба з дезертирством зводилася до їхнього розшуку та арешту за запитами з інших областей, адже дезертири намагалися повернутися до місця свого колишнього проживання. До обласної прокуратури Ізмаїльської області приходили "розшукові завдання" з інших областей, після чого вона мала провести відповідні заходи щодо розшуку та арешту дезертирів. Місцева прокуратура періодично проводила тотальні перевірки житла приватного та суспільного сектора, а також підприємств та організацій. Завершені справи передавалися до Військового трибуналу Одеської області. Не всіх дезертирів засуджували до кримінального покарання, справи могли зупинятися через стан здоров'я звинувачуваних, за сімейними обставинами, через проведення мобілізації з порушеннями та з інших причин. У III та IV кварталах 1944 р. розшукових завдань на дезертирів не надходило. Проте вже, починаючи із 1945 р., кількість дезертирів почала поступово зростати (див. табл. 2).

Додатковим методом боротьби з дезертирством були показові судові процеси. Так, у 1945 р. в клубі Ізмаїльського порту в присутності робітників цього підприємства було осуджено декілька осіб, після чого кількість дезертирів скоротилася [19, арк. 6–8].

Дезертири, які повернулися до області, проживали на нелегальному становищі й часто змінювали своє місце проживання. Вони переховувалися в інших селах, у родичів або у своєму господарстві й виходили лише вночі. Поширенню дезертирства сприяло те, що втікачі мали можливість легально працевлаштуватися. Наприклад, у Болградському заготзерні (зернозаготівельному пункті) працювало 48 дезертирів, а прокурор Ізмаїля сам взяв на роботу дезертира, при цьому знищивши відповідні документи [13, арк. 115, 204, 210].

Значне невдоволення з боку населення викликала релігійна політика влади, зокрема обмеження релігійних свобод, залучення населення до радянських культурних установ і заборона діяльності окремих релігійних течій. Радянська влада намагалася обмежити можливість населення відзначати такі свята, як Різдво, Пасха, *День Св. Миколая тощо. Партійні діячі на релігійні свята направляли до населення агітаторів та закликала віруючих не йти до церкви (напр., рибалок-старообрядців у Вилковому)* [10, арк. 23–25]. *Ці дні стали робочими, що також викликало невдоволення. Зокрема, у доповідній записці "Про політнастрої населення м. Білгород-Дністровського станом на 20 січня 1945 р." зазначалося, що дві мешканки Білгород-Дністровського в розмові з провокатором називали це "викривленням та неповагою до релігії"* [11, арк. 1–3]. Радянська влада намагалася залучити молодь до комсомолу, заігнувати брати участь у житті клубів, червоних кутків, які були центрами антирелігійної пропаганди. Але населення часто не сприймало нових методів роботи. Так, у Кілії в 1953 р. група із 30 юнаків і дівчат на ґрунті своїх релігійних переконань відмовилися брати участь у житті радянських культурних установ [8, арк. 13]. Ще одним прикладом спротиву антицерковній політиці стало те, що в 1951 р. священник місцевої церкви у Вилковому організував групу із 12 хлопців, яких навчав у себе вдома Закону Божому, на противагу офіційній школі [9, арк. 15].

Організованим спротивом радянській владі була діяльність заборонених релігійних груп, до яких належали баптисти, п'ятидесятники, адвентисти-суботники 7 дня, суботники-реформатори та єговісти. Наприклад, у 1949 р. було арештовано групу баптистів у кількості 10 осіб, яка діяла на території Ренійського району та в Ізмаїлі. Керівників групи звинувачували в тому, що вони, виступаючи перед віруючими з проповідями, "тлумачили біблійне писання в антирадянському дусі й обмовляли радянську дійсність, закликали не брати жодної участі в суспільно-політичних і масово-культурних заходах влади, відмовлятися від громадської роботи" [8, арк. 4–5]. Керівники групи організували нові громади та "недільні школи", куди ходили діти шкільного й дошкільного віку. Крім того, вони, діючи через учасників групи, що служили в радянській армії, залучали військовослужбовців до участі в громаді, закликали їх не складати військову присягу, відмовлятися захищати радянську державу, не вивчати військову техніку [8, арк. 1–17]. Як зазначає А. В. Акчебаш, на початку червня 1952 р. в Ізмаїлі органами відділу управління МДБ в Ізмаїльській області була викрита нелегальна секта "євангельських християн-п'ятидесятників", яка діяла ще з 1945 р. Лейтмотивом звинувачення була активна антирадянська агітація. Їх також звинувачували у поширенні серед віруючих вигадок про війну, голод і смерть багатьох людей, відвідуванні квартир комуністів з метою залучення членів їхніх родин до сектантства, володінні книгами та періодикою закордонних видань релігійного змісту [25, с. 10–12].

Важливим індикатором лояльності місцевого населення до влади стали вибори до Верховної Ради СРСР та до місцевих рад. Результати виборів до Ізмаїльської обласної ради депутатів трудящих, які відбулися 21 грудня 1947 р., цілком задовольнили владу: у виборах взяло участь понад 99,96 % населення, першим депутатом було обрано Й. В. Сталіна, блок комуністів і безпартійних отримав 99,86 % [26, с. 82].

Відкритих виступів під час виборів не було, випадків антирадянської агітації майже не було. Так, у 1946–1947 рр. трьох осіб було звинувачено в антирадянській агітації під час виборів, одну особу – в "антирадянській опозиції кандидату в депутати до Верховної ради", іншу особу – у тому, що вона опустила в урну для голосування анонімний лист з призовом до повалення радянської влади [16, арк. 18; 17, арк. 2]. Їх звинувачували за 54-10 ст. кримінального кодексу УРСР – в "антирадянській пропаганді й агітації", а звинуваченням могло загрожувати позбавлення волі на строк не менше як на 6 місяців, аж до розстрілу або оголошення ворогом трудящих з конфіскацією майна і з позбавленням громадянства.

Місцева влада була готова докласти значних зусиль для того, щоб не було жодних несподіванок під час виборів і продемонструвати вищому партійному керівництву цілковиту лояльність. Наприклад, у Білгород-Дністровському командир дивізії наказав солдатам оформити казарму до виборів. На виконання цього наказу солдат Кудрим у ніч на 11–12 січня 1947 р. зняв плакати та вивіски з виборчої дільниці та вивісив їх у своїй казармі. Уже наступного дня цю "ворожу вилазку" обговорювали на бюро МК КП(б)У, у парторганізаціях, комсомолі, за розслідування взялися органи прокуратури та МДБ. У місті була посилена охорона виборчих дільниць, агітпунктів і підприємств, була проведена роз'яснювальна робота [12, арк. 1–2].

Додатковими факторами, які погіршували ставлення до радянської влади, були проблеми з постачанням продуктами та промисловими товарами, житлова проблема і поширення епідемічних захворювань. Вияви невдоволення цими проблемами були зафіксовані через мережу інформаторів, шляхом цензурування кореспонденції, а також через провокаторів. Скарги на продовольчі труднощі були виявлені військовою цензурою в листах. Так, мешканці Ізмаїла в листах скаржилися на відсутність продуктів і хліба на базарі, на низьку якість харчів, а також на високі ціни [2, арк. 7, 17–17зв]. Невдоволення у мешканців Болграда, Білгород-Дністровського та Рені було викликано перебоями в хлібопостачанні й чергами в магазинах [24, арк. 9–11; 4, арк. 8–9]. Гострою залишалася в області житлова проблема. Мешканці міст у листах скаржилися на відсутність житла, опалення, палива, а також на те, що вони змушені були ночувати на роботі через брак житла [2, арк. 17, 28зв–29]. При цьому мешканці міст відзначали більш високий рівень життя за часів румунської влади [2, арк. 7; 11, арк. 5–6].

Невдоволення викликалося також непродуманими, іноді незаконними діями окремих представників радянської влади, а також солдат та офіцерів розташованих у містах військових частин. Зазначимо, що в радянських офіційних звітах такі порушення називалися "порушенням соціалістичної законності". До незаконних дій влади належали мобілізації, які проводилися з порушенням чинного на ті часи законодавства. Так, улітку 1945 р. у Вилковому було заплановано мобілізувати 50 осіб на

роботи до колгоспу. Городянам не була пояснена мета мобілізації, унаслідок чого містом поширилися чутки, що мобілізованих вивезуть за межі області. Для виконання плану влада застосувала силу: арешти та нічні озброєні облави. Невдоволене населення наступного дня зібралося на мітинг, де лунали такі гасла, як: "досить знущатися, натерпілися", "не було і не буде правди", "більшовики своїми діями не відрізняються від німців", проте міліція розігнала мітинг. Про реакцію місцевого населення доповідав завідувачий партійним відділом обласної газети С. Лузган, який писав, що місцеве населення негативно відгукується про радянську владу та "ідеалізує часи румунської реакції" [23, арк. 3–12, 14]. Випадки незаконної мобілізації, за словами обласного прокурора Любича, допускалися й в інших районах області: Болградському, Суворівському, Тузлівському та ін. [3, арк. 117].

Проте незаконні мобілізації були не єдиним виявом порушення законності з боку радянських і партійних діячів. Вони стосувалися, наприклад, незаконного привласнення майна, хлібозаготівель і обшуків. Крім цього, багатомисливство було викликано через проблеми з алкоголем: секретарі райкомів, голови виконкомів і навіть голова облвиконкому пиячили. При цьому час від часу відбувалися гучні скандали, які дискредитували владу: голова Ізмаїльського облвиконкому під час обласної наради селян у стані алкогольного сп'яніння не міг доповідати; у Бородинському районі другий секретар, будучи п'яним та озброєним, розігнав нараду сільського активу; у Болградському районі секретар по кадрах у п'яному вигляді затримав прибулих вночі до міста селян, декілька разів вистрелив у них, намагався зґвалтувати жінок [23, арк. 37–40].

Негативні настрої були викликані порушеннями закону з боку розквартированих в області військовослужбовців. Так, характеризуючи поведінку військових в 1945 р., міський прокурор Рені писав, що військові п'яними ходили вулицями міста, бешкетували, а при спробі вгамувати їх загрожували зброєю. Крім цього, військові самовільно займали житло, займалися грабунками, били громадян і членів партії, займалися нападами на представників органів влади, місцеві відділки міліції та НКДБ, руйнували будинки та меблі на паливо. При цьому начальники місцевого військового гарнізону сам пиячили та не вживав ніяких заходів для наведення порядку [14, арк. 14–19].

Висновки. Таким чином, розбудова радянського режиму в містах Ізмаїльської області, проведення націоналізації, колективізації та мобілізацій, антирелігійна політика влади призвели до значного поширення антирадянських настроїв. На відміну від Західної України, в Ізмаїльській області були поширені в основному ненавільницькі способи виявлення антирадянських настроїв. Особливості релігійного спротиву полягали в наявності в області значної кількості старообрядців у Кілії та Вилковому, які активно опиралися антирелігійній політиці влади, продовжуючи виконувати свої релігійні обряди та дотримуватися релігійних правил. Антирадянські настрої виявлялися у формі чутко, антирадянських та антиколгоспних висловлювань, під час листування, але навіть таке вираження невдоволення переслідувалися владою, ставали підставою для порушення кримінальних справ і звинувачення в антирадянській агітації. Крім того, значний спротив з боку населення викликали мобілізації, що виявилось у формі дезертирства та ухиляння від мобілізацій.

Таблиця 1*

Кількість справ спеціальної підсудності, розслідуваних органами МДБ
Ізмаїльської області

Рік	Порушено справ за рік		Завершено справ		Із загальної кількості завершених справ направлено			
	справ	на осіб	справ	на осіб	до суду		до особливої наради при НКВС	
					справ	на осіб	справ	на осіб
1945	64	81	60	72	55	66		
1946	106	119	93	103	92	102	1	1
1947	114	142	114	142	114	142		1
1948	88		78		77			
1949	91	117	81	95	72	85	9	9
1950	85	108	73	106	70	103	3	3

*Таблицю складено на основі: ДАОО, ф. Р-7716, оп. 1, спр. 282, арк. 5; ДАОО, ф. Р-7716, оп. 1, спр. 274, арк. 1–16.

Таблиця 2**

Кількість дезертирів з військової промисловості в Ізмаїльській області

	Надійшло розшукових завдань	Виявлено та арештовано дезертирів	Засуджено військовим трибуналом
1 півріччя 1945 р.	713	226	
2 півріччя 1945 р.	2 463	1 004	594
1 півріччя 1946 р.	3 043	1 383	680
2 півріччя 1946 р.	1 899	2 186	1 204
1 півріччя 1947 р.			319
3 квартал 1947 р.			65

**Таблицю складено на основі: ДАОО, ф. Р-7716, оп. 1, спр. 46, арк. 13, 115, 73, 156, 310–311; Там само, спр. 260, арк. 47–48; спр. 409, арк. 15.

Список використаних джерел

- Архівний відділ Ізмаїльської міської ради, ф. 56, оп. 2, спр. 4, 199 арк.
- Державний архів Одеської області (далі – ДАОО), ф. П-4980, оп. 1, спр. 52, 37 арк.
- ДАОО, ф. П-4980, оп. 1, спр. 324, 175 арк.
- ДАОО, ф. П-4980, оп. 1, спр. 349, 125 арк.
- ДАОО, ф. П-4980, оп. 1, спр. 863, 70 арк.
- ДАОО, ф. П-4980, оп. 1, спр. 864, 312 арк.
- ДАОО, ф. П-4980, оп. 2, спр. 4, 219 арк.
- ДАОО, ф. П-4980, оп. 2, спр. 999, 17 арк.
- ДАОО, ф. П-5791, оп. 1, спр. 2, 90 арк.
- ДАОО, ф. П-5791, оп. 1, спр. 4, 124 арк.
- ДАОО, ф. П-7190, оп. 1, спр. 43, 16 арк.
- ДАОО, ф. П-7190, оп. 1, спр. 164, 3 арк.
- ДАОО, ф. Р-7716, оп. 1, спр. 46, 403 арк.
- ДАОО, ф. Р-7716, оп. 1, спр. 48, 186 арк.
- ДАОО, ф. Р-7716, оп. 1, спр. 271, 47 арк.
- ДАОО, ф. Р-7716, оп. 1, спр. 272, 129 арк.
- ДАОО, ф. Р-7716, оп. 1, спр. 282, 19 арк.
- ДАОО, ф. Р-7716, оп. 1, спр. 423, 27 арк.
- Комунальна установа "Ізмаїльський архів", ф. Р-1759, оп. 1, спр. 17, 203 арк.
- Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 1, оп. 23, спр. 814, 36 арк.
- ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 1780, 17 арк.
- ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 1781, 55 арк.
- ЦДАГО України, ф. 1, оп. 46, спр. 798, 85 арк.
- ЦДАГО України, ф. 1, оп. 46, спр. 1562, 247 арк.
- Акчешаш А. Переслідування віруючих п'ятидесятників в Ізмаїлі (40-50-ті рр. ХХ ст.) / А. Акчешаш // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Історичні науки. – 2019. – 43. – С. 7–15.
- Бачинский А. Д. В семье советской. Социалистическое строительство в придунайских землях Украинской ССР / А. Д. Бачинский. – Киев–Одесса: Головное изд-во объединения "Вища школа", 1984. – 172 с.
- Гордійчук С. О. Антирадянські настрої населення Закарпаття в часи "сталінщини" (1944-1953 рр.) / С. О. Гордійчук, В. В. Міщанин // Інтелекція і влада. Історія. – 2015. – 32. – С. 142-174.
- Кононенко В. В. Суспільно-політичні настрої та моральний стан населення України в повоєнний період (1945–1953): дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / В. В. Кононенко; Вінницький держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. – Вінниця, 2004. – 231 с.
- Крупина В. О. Політичні настрої населення України перших повоєнних років (1945-1948 рр.) / В. О. Крупина // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: збірник статей. – 2005. – № 8. – С. 191-197.
- Мищак І. Сучасна історіографія суспільно-політичних перетворень на західноукраїнських землях у другій половині 1940-х – на початку 1950-х років / І. Мищак // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2010. – № 4. – С. 426-436.

31. Островський В. Феномен українського спротиву другої половини ХХ ст. / В. Островський // Наук. зап. Тернопільського пед. ун-ту імені Володимира Гнатюка. Історія. – 2017. – 2(1). – С. 111-124.

32. Патер І. Спротив галичан тоталітарному режимові у повоєнний час (1944-1953) / І. Патер // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2012. – № 21. – С. 607-627.

33. Рабенчук О. П. Соціальна активність та настрої населення України у повоєнний період (друга половина 1940-х – початок 1950-х років) / О. П. Рабенчук // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: збірник статей. – 2007. – № 12. – С. 324-339.

34. Шліхта Н. Історія радянського суспільства: Курс лекцій / Н. Шліхта. – Харків: Акта, 2015. – 252 с.

References

- Archive Department of the Izmail City Council, coll. 56, list 2, fol. 4, 199 sheets.
- The State Archives of Odessa Region (further – SAOR), coll. R-4980, list 1, fol. 52, 37 sheets.
- SAOR, coll. P-4980, list 1, fol. 324, 175 sheets.
- SAOR, coll. P-4980, list 1, fol. 349, 125 sheets.
- SAOR, coll. P-4980, list 1, fol. 863, 70 sheets.
- SAOR, coll. P-4980, list 1, fol. 864, 312 sheets.
- SAOR, coll. P-4980, list 2, fol. 4, 219 sheets.
- SAOR, coll. P-4980, list 2, fol. 999, 17 sheets.
- SAOR, coll. P-5791, list 1, fol. 2, 90 sheets.
- SAOR, coll. P-5791, list 1, fol. 4, 124 sheets.
- SAOR, coll. P-7190, list 1, fol. 43, 16 sheets.
- SAOR, coll. P-7190, list 1, fol. 164, 3 sheets.
- SAOR, coll. R-7716, list 1, fol. 46, 403 sheets.
- SAOR, coll. R-7716, list 1, fol. 48, 186 sheets.
- SAOR, coll. R-7716, list 1, fol. 271, 47 sheets.
- SAOR, coll. R-7716, list 1, fol. 272, 129 sheets.
- SAOR, coll. R-7716, list 1, fol. 282, 19 sheets.
- SAOR, coll. R-7716, list 1, fol. 423, 27 sheets.
- The Municipal Institution "Izmail Archive", coll. R-1759, list 1, fol. 17, 203 sheets.
- The Central State Archives of Public Organizations of Ukraine (further – CSAPO of Ukraine), coll. 1, list 23, fol. 814, 36 sheets.
- CSAPO of Ukraine, coll. 1, list 23, fol. 1780, 17 sheets.
- CSAPO of Ukraine, coll. 1, list 23, fol. 1781, 55 sheets.
- CSAPO of Ukraine, coll. 1, list 46, fol. 798, 85 sheets.
- CSAPO of Ukraine, coll. 1, list 46, fol. 1562, 247 sheets.
- Akcheshash, A. (2019). Persecution of Believers-Activists of the Pentecostals in the City of Izmail (1940's – 1950's). *Scientific Bulletin of the Izmail State Humanitarian University. History*, 43, 7-15. [in Ukrainian].
- Bachynskiy, A. (1984). *In the Soviet Family: Socialist Building in the Danube Region of the Ukrainian SSR*. Kyiv – Odessa: Higher School. [In Russian].
- Hordiichuk, S. & Mishchanyn, V. (2015). Anti-Soviet Sentiment of the Transcarpathian Population Under Stalinism (1944-1953). *The Intellectuals and Power. History*, 32, 142-174. [in Ukrainian].
- Kononenko, V. (2004). *Socio-Political Moods and Moral Condition of the Ukrainian Population in the Postwar Period (1945-1953)*. Unpublished

Thesis (PhD in History), Vinnytsia State Pedagogical University named after MykhailoKotsiubynsky. [in Ukrainian].

29. Krupyna, V. (2005). The Political Mood of the Population of Ukraine in the First Postwar Years (1945-1948). *Ukraine of the 20th Century: Culture, Ideology, Politics: A Collection of Papers*, 8, 191-197. [in Ukrainian].

30. Myshchak, I. (2010). Modern Historiography of Social and Political Transformations on the WestUkrainian Territories in the 2nd Half of 1940's – Early 1950's. *Scientific Notes of Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of NAS of Ukraine*, № 4, 426-436. [in Ukrainian].

31. Ostrovskyi, V. (2017). The Phenomenon of Ukrainian Resistance in the 2nd Half of the 20th Century. *Scientific Notes of Ternopil National Pedagogical University Named after Volodymyr Hnatyuk. History*, 2(1), 111-124. [in Ukrainian].

32. Pater, I. (2012). Galicians' Resistance to the Totalitarian Regime in the Postwar Period (1944-1953). *Ukraine: Cultural Heritage, National Consciousness, Statehood*, № 21, 607-627. [in Ukrainian].

33. Rabenchuk, O. (2007). Social Activity and Mood of Population of Ukraine in the Postwar Period (2nd Half of the 1940's – Early 1950's). *Ukraine of the 20th Century: Culture, Ideology, Politics: A Collection of Papers*, № 12, 324-339. [in Ukrainian].

34. Shlikhta, N. (2015). *The History of Soviet Society: Course Book*. Kharkiv: Acta. [in Ukrainian].

Надійшла до редколегії 09.09.20

O. I. Iliin, PhD Student, Lecturer
Izmail State University of Humanities, Izmail, Ukraine

THE ANTI-SOVIET MOOD OF URBAN POPULATION OF IZMAIL REGION OF UKRAINIAN SSR IN THE POST-WAR PERIOD (1944-1954)

The work researches essential reasons for spreading anti-Soviet public sentiments among local inhabitants of Izmail Region, Ukrainian Soviet Socialist Republic in the post-war period, describes their specific features and forms of counteraction to Soviet reformation and Communist totalitarian regime. Source basis of the said research is represented by documents of the Central State Archives of Public Organizations of Ukraine and the State Archives of Odessa Region. General reports and statements of activities from Regional Attorney Office Fund, SAOR, as well, as statistics data, reports and accounts in cases of special jurisdiction of Regional Attorney Office. Furthermore, reports of Soviet Administration and Communist Party figures, special notifications referring to armed force censorship, reports by PCHA about local inhabitants' sentiments, documentation describing the course of operation of kulaks' deportation. Documentation of Organization and Instruction Section of Communist Party of Ukraine Central Committee, CSAPO fund was also used: reports about the activities of military section of Communist Party Regional Committee, internal memoranda, statements of completed work.

Special attention has been paid to review of display of discontent in matters of religious policy, particularly, activities of underground religious associations. Author also describes resistance of the local population to mobilization to Soviet industrial enterprises, specified number of deserters from enterprises of military industry. Author also revealed and described social and political sentiments in the first months of Soviet power implementation and changes in such sentiments which occurred due to drop in social standards and housing problems. It was discovered also that illegal actions of local Communist Party and Soviet Administration and individual public figures formed additional factors, which contributed to popular discontent.

Keywords: sovietization, urban population, Izmail region, post-war period.

УДК 929:821.161.2-92.09 Мордовець Д.
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2640.2020.146.5>

Т. Криницька, асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ ДАНИЛА МОРДОВЦЯ

Розглядається процес становлення Данила Мордовця як письменника, літератора та публіциста, який залишив чималу творчу спадщину. Проаналізовано формування ліберально-демократичних поглядів письменника, його діяльність у російських журналах середини XIX ст., охарактеризована тематика та стилістичні особливості його творів. Розглядається співпраця Данила Мордовця з видавцями та редакторами тогочасних періодичних видань. Досліджено два періоди творчої діяльності Данила Мордовця: Саратовський та Санкт-Петербурзький. Особливу увагу приділено взаємозв'язкам письменника з тогочасними науковцями та громадськими діячами А. Красевським і М. Костомаровим. Розглянуто відгуки літературних критиків на твори Мордовця та з'ясовано їхнє ставлення до автора загалом, що дозволило виявити неоднозначність поглядів сучасників на художні, наукові та публіцистичні твори літератора.

Ключові слова: Д. Мордовець, М. Костомаров, публіцистика, жанри, письменники, стилі, література.

Постановка проблеми. Вагомий вплив на розвиток української та російської літератури мав історик і публіцист Данило Лукич Мордовець. Його творчість відіграє важливу роль у вивченні багатьох історичних процесів у розвитку світової літератури. Важливо відмітити, що життя та творчість Д. Мордовця не були предметом ґрунтовного дослідження українських істориків. Фактично, будучи автором багатьох відомих романів, таких як "Идеалисты и реалисты" (1876), "Великий раскол" (1878), "Царь и гетман" (1880), "Похороны" (1886) та повістей "Сидение раскольников в Соловках" (1880), "Мамаево побоище" (1881), "Сагайдачный" (1882), "Авантюристы" (1886) та багато інших, він був мало відомий інтелектуальній спільноті. Однак, від 1860-х рр., під впливом демократичного оточення, починають з'являтися його перші тематичні романи та повісті, присвячені політичній діяльності російського уряду. Слід зазначити, що протягом життя письменника його світогляд, як і напрями та сфери інтересів, неодноразово змінювалися. Це не дивно, оскільки на нього мало неабиякий вплив його інтелектуальне оточення, яке відіг-

рало значову роль у його письменницькій діяльності. Хоча в жодному разі не можна говорити про те, що Д. Мордовець був повністю підвладним чужій думці. Так, значне місце у творчості Д. Мордовця займає публіцистика, оскільки саме в цьому жанрі письменник і почав свою діяльність. Тому саме публіцистичні праці є найбільш суперечливими у його творчості.

Аналіз джерельної бази та публікацій. Джерельна база та історіографія проблеми є доволі широкими. Документи, що висвітлюють життя і творчий шлях Д. Мордовця, зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського (ф. І: "Літературні матеріали", ф. Х: Архів Академії наук). Основними джерелами для статті виступили твори письменника та архівні неопубліковані матеріали, головним чином – його переписка з літераторами. Зокрема, варто виокремити такі роботи, як "Великий раскол" (1878), "Цар и гетман" (1880), які відображають початок публіцистичної кар'єри Д. Мордовця. Їхнє вивчення дає розуміння політичної ситуації в Російській імперії, становище церкви, підіймаються питання державної зради,